

نگاهی به جایگاه مفهومی آمایش آموزش عالی در آمایش سرزمین: راهنمایی برای "توسعه دانشگاهی"

عیسی ثمری^۱

غلامرضا گرائی نژاد^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۰۲/۲۷

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۰۳/۲۸

چکیده

موضوع آمایش سرزمین و مفاهیم آن در ایران مانند سایر کشورها، طی سالیانی که از طرح آن می‌گذرد، با تغییراتی مواجه بوده و به فراخور شرایط حاکم بر این دوره ها ، مفاهیم آمایش سرزمین و آمایش درآموزش عالی نزد برنامه ریزان و سیاست‌گذاران دولت نیز تغییر نموده است. در این راستا، این تحقیق به بررسی مفهومی آمایش سرزمین، ارزیابی جایگاه آموزش عالی در طرح ها و برنامه های کلان آمایش سرزمین و تحلیلی بر نوع نگاه و دیدگاه‌های حاکم درمورد آمایش آموزش عالی با بهره گیری از روش تحقیق کیفی؛ تحلیل اسنادی، تحلیل محتوا و تحلیل ثانویه پرداخته است. نتایج بررسی حاضر نشان می دهد نوع نگاه به فعالیت های آموزش عالی به عنوان یک بخش، در طرح های مطالعاتی آمایش سرزمین متفاوت بوده است. همچنین هرچند متولیان حوزه آموزش عالی و دانشگاه بر اهمیت موضوع آمایش درآموزش عالی تاکید می‌نمایند، اما درکاربرد مفهوم «توسعه»، «آمایش سرزمین» و «آمایش آموزش عالی»، اتفاق نظر ندارند. از طرف دیگر این مفاهیم نزد برنامه ریزان بخشی و مجریان نیز ناشناخته مانده و دارای ابهام مفهومی است. دلیل اصلی این امر کمبود مبانی نظری و ادبیات لازم در این زمینه و عدم وجود تعامل بین آمایش سرزمین و آمایش درآموزش عالی است. توزیع نامتعادل و نامتوازن دانشگاه ها و مراکز آموزش عالی درطی دهه های قبل و درحال حاضر را می توان نمود بارز این موضوع دانست. با توجه به این روند و تأکید سند چشم انداز و نقشه جامع علمی کشور به راهبردهای

^۱ - دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی توسعه آموزش عالی دانشگاه شهید بهشتی؛ Esamari52@gmail.com

^۲ - استادیار دانشکده اقتصاد دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکزی؛ r_geraei@yahoo.com

اساسی برای توسعه علم و فناوری و به ویژه گسترش آموزش عالی و یافته های این تحقیق، در پایان پیشنهاداتی برای متولیان آموزش عالی و سیاست گذاران ارائه شده است.

واژگان کلیدی:

آمایش، آمایش آموزش عالی، طرح های آمایش سرزمین، توسعه

مقدمه و بیان مساله

جامعه بشری در شرایط کنونی جهان در رابطه با فضای مورد استفاده‌اش، نمی تواند بدون مطالعات لازم و همه جانبه متکی به آینده‌نگری و برنامه‌ریزی درازمدت به ویژه برای نسل های آینده به زندگی مطلوب ادامه دهد. نابرابری وعدم تعادل فضایی بین سطوح ملی، منطقه‌ای، ناحیه‌ای و محلی یکی از مسائل مهم مقوله توسعه در ایران بوده است. کشور ایران دارای بیش از ۶۰ سال سابقه رسمی برنامه‌ریزی است و برنامه‌ریزی در خلال این مدت به تبعیت از شرایط اقتصادی، اجتماعی و سیاسی همواره با تغییرات و دگرگونی‌هایی همراه بوده و فراز و نشیب‌های بسیار زیادی را متحمل شده است. گرچه برنامه‌ریزی در ایران به معنای نوین آن از سال ۱۳۲۷ آغاز شد اما بررسی اسناد و سوابق حاکی از آن است که قبل از این تاریخ نیز تلاش های بسیار زیادی برای برنامه‌ریزی توسعه به‌ویژه در دوره سال‌های ۱۳۱۶ تا ۱۳۲۶، صورت گرفته است که به دلایل مختلف، این تلاش‌ها ناکام ماند(توفیق، ۱۳۸۵). آمایش سرزمین نیز در تجربه برنامه‌ریزی در ایران با بیش از سه دهه تجربه از این فرازو نشیب ها و نوسانات برکنارنبوده است. پژوهش‌های انجام شده ازجمله شریف زادگان(۱۳۸۹)،وحیدی(۱۳۷۴)، پوراصغر(۱۳۸۸)، نشان می دهد مهمترین علل عدم تحقق برنامه های آمایش سرزمین در ایران در زمینه های مفهومی، سازمانی و قانونی و برداشت های نادرست و شناخت های اندک از مقوله آمایش سرزمین و نیز وجود نگاه غالب بخشی در برنامه ریزی های میان مدت توسعه اقتصادی و اجتماعی است که عملیاتی شدن پیشنهادات برنامه های آمایش را با مشکلات فراوانی مواجه نموده است.

در حال حاضر در کنار پژوهش و بررسی درباره مقوله "توسعه"^۱ و "آمایش سرزمین"^۲ به ویژه ایجاد تعادل منطقه‌ای در رابطه ی بین انسان ، فضا و فعالیت های انسان در فضا و انتخاب مکان طرح ها و پروژه ها برای سرمایه گذاری و حداکثر استفاده از قابلیت‌ها و امکانات سرزمین ضرورت توجه به آموزش عالی بیش از گذشته احساس می شود.آموزش عالی و فعالیت های آن تاثیری انکار نا پذیر در برنامه های آمایش سرزمین دارد واز طرف دیگر "برنامه ها و طرح

¹ -Development

² -spatial planning

های آمایش سرزمین نیز در تنظیم برنامه های آموزش عالی می تواند موثر باشد" (وحیدی، ۱۳۷۳: ۷۷).

صاحب نظران آموزش عالی معتقدند دانشگاه نقش بسیار حیاتی در توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دارد. برای اینکه دانشگاهی در جهت اصالت حرکت کند شناخت وضعیت گذشته و موجود موقعیت های پیرامونی آن ضروری است. بر این اساس کارکرد های متنوعی از آنها انتظار می رود که نیازمند برخورد و مواجهه منطقی و هوشمندانه در این زمینه است (یمینی، ثمری، ۱۳۸۹). مطالعه فرآیند توسعه در جهان پیشرفته و توسعه یافته، حکایت از این واقعیت دارد که نظام های آموزش عالی، همواره عامل بنیادی تکامل و توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جوامع بوده اند. بنابراین، کشورهایی که خواهان توسعه همه جانبه، متوازن و پایدار هستند، ابتدا بایستی نظام های آموزش عالی، تحقیقات و فناوری خود را به طور متوازن و پایدار توسعه دهند. "شرط لازم برای توسعه متوازن و پایدار نظام های آموزش عالی، تحقیقات و فناوری، نیز شناخت دقیق آنها است" (انتظاری، ۱۳۸۸).

نزدیک به یک قرن از شکل گیری نظام های آموزش عالی، تحقیقات و فناوری در ایران می گذرد، عملکرد و تحولات نظام های آموزش عالی و برنامه های توسعه در این حوزه حاوی تجربه هایی است که آگاهی از آنها می تواند زمینه را برای تحلیل روندها و تامل در ضعف ها و قوت ها فراهم آورد. این کار به سیاستگذاران و مدیران این نظام ها در سطح ملی کمک می کند که درنگ مجددی درباره نظام سیاست گذاری و مدیریت کلان آموزش عالی در کشور و فرایند های آن نموده و آن را ارتقا بخشند. نظام دانشگاهی در جهان غرب، سرگذشتی در حدود ۸۰۰ سال دارد و در کشور ما، نظام دانشگاهی در مقایسه با جهان دچار تعویق تاریخی شده و سرگذشتی ۷۰، ۸۰ ساله دارد. فراستخواه (۱۳۸۸) در بررسی خود با عنوان سیر تحول دانشگاه در ایران از ۷ دوره مشتمل بر: تعویق و تاخیر، تمهید، تکوین، تاسیس و تشکیل، رشد و تکثیر، توسعه ناتمام و چالش توسعه مجدد در بررسی خود نام برده است. مروری بر آمار و اطلاعات حوزه آموزش عالی نشان می دهد:

۱- روند رشد جمعیت دانشجویان کشور بیانگر افزایش تعداد دانشجویان از ۱۱۷۱۴۸ نفر در سال ۱۳۶۱ به ۳۳۴۹۷۴۱ نفر در سال ۱۳۸۸-۱۳۸۷ و ۴۱۱۷۰۰۰ نفر در سال ۱۳۹۰-۱۳۸۹ می باشد. (موسسه پژوهش و برنامه ریزی آموزش عالی، ۱۳۸۹). از این تعداد ۱۷۱۴۴۹۹ نفر دانشجو

مربوط به بخش دولتی است و از این تعداد ۴۴ درصد دانشجویان در گروه های علوم انسانی شاغل به تحصیل بوده اند.

۲- تعداد دانشگاه های کشور از حدود ۲۰۰ موسسه و مرکز آموزش عالی در اوایل انقلاب به ۲۲۷۶ مورد افزایش یافته است (سایت وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، ۱۳۹۰) و البته این دانشگاه ها بطور نامتوازن و بدون توجه به اصول آمایش و سازوکارهای لازم در کشور توزیع شده اند (طبق گزارش ملی آموزش عالی سال ۱۳۸۹، در سال ۸۸-۸۹ تنها حدود ۵۶ موسسه و واحد آموزشی و در سال قبل از آن ۱۲۲ موسسه آموزش عالی مجوز قطعی تاسیس گرفته اند و تعداد ۵۷۰۷ مصوبه برای تاسیس رشته صادر شده که بیشترین مصوبه مربوط به گروه علوم انسانی است.

۳- بررسی نرخ پوشش آموزش عالی کشور به عنوان یکی از شاخص های دسترسی جمعیت ۱۸ الی ۲۴ سال کشور نیز نشان می دهد این نرخ در برنامه سوم به ۱۸ درصد و در برنامه چهارم به حدود ۳۰ درصد بالغ گردیده است (گزارش ملی آموزش عالی، ۱۳۸۹). نقشه جامع علمی کشور (ص ۹) افزایش شاخص پوشش تحصیلی به ۶۰ درصد و سهم دانشجویان تحصیلات تکمیلی حدود ۳۰ درصد برای تحقق سند چشم انداز را برآورد نموده است. ضمن اینکه پیش بینی ها نشان می دهد حجم جمعیت در این سنین به تدریج کاهش و به حدود ۹ میلیون نفر در سال ۱۴۰۴ خواهد رسید (فرجادی، ۱۳۸۹).

همانطور که آمارهای ارائه شده نشان می دهند، دانشگاه های کشور در این مدت از رشد کمی چشمگیری برخوردار شده اند که به دلیل کمبود نیروی انسانی متخصص در برهه ای از زمان شکل گرفت و در سال های بعد دانشگاه های متعددی بدون توجه به نیازهای درازمدت جامعه و امکانات و سطح کمی و کیفی آنها تاسیس و گسترش یافته اند و دانشگاه های با سابقه نیز ظرفیت پذیرش خود را بطور نامتناسب افزایش داده اند (دباغ، ۱۳۸۹). به علاوه در سال های اخیر نیز دانشگاه هایی در مناطق مختلف با فشارهای محلی و بدون برنامه های توجیهی و روشن بودن مأموریت آن ها ایجاد شده اند. اما امروزه با توجه به آثار این نوع گسترش، دانشگاه ها با چالش ها و مشکلات فراوانی از جمله کمبود بودجه و منابع مالی برای تامین هزینه های آموزشی دانشگاه ها، عدم کفایت منابع اختصاصی (عزتی، ۱۳۸۷، سعیدی، ۱۳۹۰، وبر^۱، ۲۰۰۳)،

¹ - Weber

نبودن رقابت، پاسخگویی به تقاضای اجتماعی، تولید دانش جدید منطبق با تغییر و تحولات محیطی و تکنولوژیکی (OECD, ۲۰۰۷: ۱۷) سیاستگذاری، چالش بهره‌وری و چالش‌های بحران اقتدار، بحران مشروعیت و بحران نهادی (فیشمن به نقل از ذاکر صالحی، ۱۳۸۳)، کاهش ظرفیت اشتغال به دلیل رکود اقتصادی و عوامل وابسته به آن، بیکاری دانش‌آموختگان و چالش نامتناسب بودن رشد کمی و کیفی، عدم تناسب بین عرضه و تقاضا روبرو هستند. از طرفی نتایج تحقیقات موسسه بین‌المللی برنامه ریزی آموزشی (IIEP) که توسط سانپال (۱۳۷۹) صورت گرفته و مبتنی بر ۱۴ مورد مطالعاتی است، نشان می‌دهد اغلب کشورهای جهان برای بهبود نظام آموزش عالی دوسیاست اصلی را بکاربرده‌اند؛ الف، سیاست خودگردانی و مسوولیت‌پذیری آموزش عالی و موسسات آن، ب، عقلانی کردن نظام یا ادغام موسسات و بخشهای مختلف آنها (ص ۹ و ۱۱).

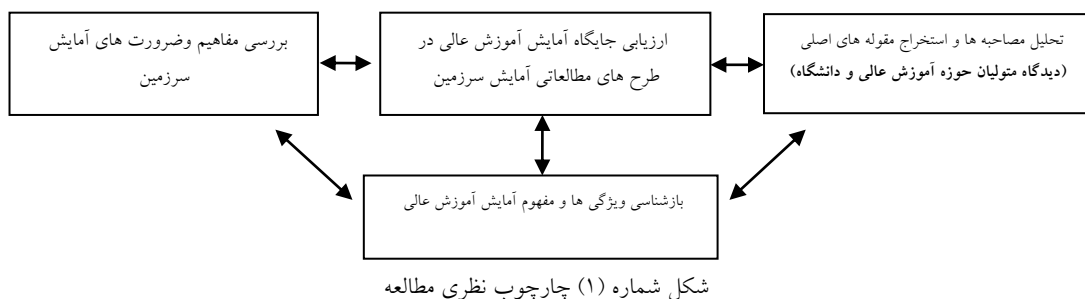
مشاهده وضعیت موجود، علیرغم نقاط قوت و دستاوردهای نظام آموزش عالی، نشان‌دهنده تعارض‌هایی در زمینه برنامه ریزی و توسعه دانشگاهی در کشور و عدم وجود چارچوب و اندیشه‌ای به منظور سازماندهی موثر و توسعه دانشگاه‌ها و آموزش عالی و از جمله نقش دولت و نظریه‌های مرتبط با آن در توسعه بوده و در ادبیات "در بیشتر موقعیت‌ها با سیاست گسترش خطی و کمی به دنبال تقابل با رشد تقاضای اجتماعی" (فرجادی، ۱۳۸۹) است و این امر گسست بین فعالیت‌های آموزش عالی و راهبردهای آمایش سرزمین را موجب شده است. به همین دلیل برنامه ریزی و گسترش آموزش عالی بر اساس چهارچوب‌های نظری و پارادایم‌های توسعه و همچنین مبتنی بر یافته‌ها و طرح‌های کلان آمایش سرزمین و اصول آن به ویژه برقراری ارتباط آن با برنامه‌های توسعه آموزش عالی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. از طرفی این موضوع کمتر در محافل علمی مورد بحث و بررسی و انتقاد قرار گرفته، و ادبیات نظری خودجوش در این زمینه نیز ایجاد نشده است. ضمن اینکه همبستگی معناداری بین توسعه آموزش عالی و توسعه کشور وجود ندارد (عامری، ۱۳۹۱).

براساس این، تحقیق حاضر، تلاشی است در این زمینه و پاسخگویی به این سوالات: اصولاً آمایش سرزمین در کشور با چه مفهوم و هدفی دنبال می‌شود؟ آمایش آموزش عالی (فعالیت-های آموزش عالی) در برنامه‌ها و طرح‌های مطالعاتی آمایش سرزمین تا چه اندازه مورد توجه قرار گرفته است؟ و در نهایت مدیران آموزش عالی و دانشگاه‌ها با توجه به اولویت توجه به

آمایش آموزش عالی در حال حاضر چه نوع نگاهی به این موضوع دارند و ویژگی آن کدام است؟

روش شناسی :

در این تحقیق با توجه به ماهیت آن که یک رویکرد کیفی است، از روش های تحلیل محتوا^۱، تحلیل اسنادی^۲ و تحلیل ثانویه^۳ به عنوان تکنیک پژوهشی برای تفسیر استفاده شده است. روش تحلیل محتوای کیفی، روشی است برای تعیین، تحلیل و بیان مضامین درونی داده ها و شامل مراحل؛ تلخیص داده ها، خلاصه کردن عبارت ها و دسته بندی آنها است. بدین ترتیب ضمن بررسی ادبیات و مبانی نظری، چارچوب نظری مطالعه به شرح شکل شماره (۱) ترسیم گردید. با توجه به این چارچوب، برای جمع آوری اطلاعات، در ابتدا مفاهیم "آمایش سرزمین" و "توسعه" مورد کنکاش قرار گرفت و در مرحله بعد، اسناد موجود طرح های آمایش سرزمین در ایران (دوره قبل و بعد از انقلاب اسلامی ایران) ارزیابی و محورهای اصلی مورد توجه در آن مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. در مرحله بعد با انجام "مصاحبه نیمه ساختاریافته" که با ۶ نفر از مدیران و برنامه ریزان آموزش عالی و روسای دانشگاه های دولتی در زمینه "مفهوم و ویژگی های آمایش آموزش عالی" صورت گرفت، نتایج با روش "کد گذاری باز" طبقه بندی و مقوله های اصلی و فرعی استخراج گردید. علاوه بر این از یادداشت های فنی و همچنین یادداشت های روزانه پژوهشگر نیز استفاده شد. در پایان، ویژگی های آمایش از دیدگاه آنان مورد تحلیل و تفسیر قرار گرفت.

^۱ -Content Analysis

^۲ -Documentary Analysis

^۳ -Secondary Analysis

نتایج و یافته های تحقیق در هریک از زمینه های یادشده در چارچوب نظری، با توجه به سوالات تحقیق به شرح زیر است:

آمایش سرزمین، مفاهیم و ضرورت ها:

بحث آمایش سرزمین در ارتباط نزدیک با بحث های «توسعه»^۱ و «برنامه ریزی توسعه»^۲ است (عندلیب و مطوف، ۱۳۸۸، پوراصغر، ۱۳۸۸ قندهاری، ۱۳۸۸). به این جهت لازم است مفهوم توسعه مورد توجه قرارگیرد. واژه «توسعه» به مفهوم متداول کنونی آن پس از جنگ جهانی دوم رواج پیدا کرده است (تودارو^۳، ۱۹۸۳). البته مفاهیم توسعه در مسیر تحول آن در نیمه دوم قرن بیستم، خود متحول گردیده است و گروه های علمی توسعه را بر اساس دیدگاه های خود تفسیر نموده اند. سیری در آثار و نظرات اندیشمندان و محققان در زمینه توسعه نشان می دهد که پدیده توسعه دارای مفهوم چند وجهی است که ابعاد مختلف زندگی بشر اعم از جنبه های اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی را در برمی گیرد. در کنفرانس دو روزه یونسکو با عنوان بازمینی مفهوم توسعه: اخلاق و جامعه پذیری در مکزیکوسیتی، صاحب نظران مفهوم توسعه را از دیدگاهی مبتنی بر مردم سالاری، پایدار از بُعد زیست محیطی، عدالت محور از منظر اجتماعی و مبتنی بر تکثر فرهنگی در جوامع بررسی کردند (سایت یونسکو، ۲۰۱۱). «توسعه» ترجمه واژه انگلیسی Development به معنای خارج شدن از پوشش و خروج از لفاف^۴ است. توسعه در نخستین کاربردش به زبان فرانسه و انگلیسی در سال ۱۷۵۲ به معنای رسیدن به اهداف یا ایده هایی طبق برنامه یا طرح بود (موثقی، ۱۳۸۳).

از توسعه تعاریف و مفاهیم متفاوتی توسط صاحب نظران مطرح گردیده است و گرچه برخی مفاهیم متناظر با مفهوم توسعه نیز از جمله مفهوم پیشرفت (Advancement)، تکامل (Evolution)، ترقی (Progress)، رشد (Growth)، و گسترش (Expanding) در حوزه آموزش عالی که از گذشته های خیلی دور در ادبیات اقتصادی و اجتماعی مطرح بوده و

^۱-Development

^۲- Development planning

^۳- Todaro

^۴-Envelop

از علوم طبیعی^۱ استخراج شده اند، نیز وجود دارند و بهبود اوضاع و شرایط موجود یک جامعه را مد نظر دارند، اما به نسبت، توسعه از معانی و مفاهیم محدودتری برخوردارند. توسعه در مفهوم حرکت به سمت بهبودی و تغییر شرایط از وضع کنونی به شرایطی مطلوبتر، درحقیقت، جنبه هدفمندآرمانی تری را به نمایش می گذارد (عندلیب، ۱۳۸۰).

دیوید آپتر^۲، ۱۹۸۷ به نقل از موثقی (۱۳۸۳) در کتابی تحت عنوان «بازنگری در توسعه» مفهوم توسعه را کلی تر از نوسازی که بر انفکاک فزاینده ی ساختارهای اجتماعی دلالت دارد، دانسته و نوسازی را مورد خاصی از توسعه شناخت. ادگار مورن^۳ به موضوع بازاندیشی مفهوم توسعه بر اساس تجارب تحقق یافته شده گذشته برای ایجاد شرایطی که زایش یک تمدن جهانی را ممکن سازد اشاره نموده و توسعه را نیازمند افزایش استقلال های فردی و افزایش مشارکت- های اجتماعی (از مشارکت های محلی تا جهانی) دانسته است (مورن، ترجمه یمنی، ۱۳۸۷: ۹۳). توسعه به عنوان یک مفهوم چند بعدی و پیچیده که در ارتباط با بهبود زندگی انسانها است ریشه (۱۳۸۱: ۱۶۵) توسعه را به مثابه کوششی دانسته که به منظور نیل به تعادلی است که تاکنون تحقق نیافته و یا راه حلی است در جهت رفع فشارها و مشکلاتی که پیوسته بین بخشهای مختلف زندگی اجتماعی و انسانی وجود داشته و تجدید حیات می یابد. ایکاف^۴ (۱۳۸۴) توسعه را افزایش ظرفیت و توانمندی می داند نه افزایش دستاورد.

اولین نکته در باب توسعه که بیشتر صاحب نظران توسعه بر روی آن اجماع دارند تاکید بر مبانی و بار ارزشی درهر جامعه است. جانناتن لمکو^۵ (۲۰۰۳) بر نقش اساسی مبانی ارزشی در تعریف توسعه، توسعه را یکی از مفاهیم قهری عصر ما می داند که مسائل دردناکی را در مورد ارزش- ها، فنون و راه های انتخاب ثابت می کند و پرسش کلاسیک در باره ماهیت جامعه نیک و نیز این مساله که چه کسی راجع به ظرفیت و مسیر جامعه تصمیم می گیرد به میان می آورد (سیادت و همکاران، ۱۳۸۸).

^۱ - پس از یک معنی زیست شناختی (پیشرفت، تکامل و ترقی) و تحت نفوذ نظریات مطرح شده در اقتصاد سیاسی انگلیس و برخی جریان های فکری تحلیلی (positive) در دوران گسترش نفوذ استعمار، توسعه به عنوان کلمه ای کلیدی در بیان تملک فیزیکی سرزمین ها، بهره برداری از مواد اولیه و ایجاد ساختارهای اقتصادی، اجتماعی، ... درآمد. (یمنی، ۱۳۷۲)

^۲ -Apter,D

^۳ - Moren.E

^۴ -Eicoff,R

^۵ -lemco.j

گرانگر^۱ به نقل از یمنی (۱۳۷۲) "توسعه را طرحی کلی برای تغییر جامعه" می‌داند. این جمله نتیجه یک جریان مفهوم سازی طولانی در زمینه توسعه است. از این رو، کلیت توسعه در اثر ارتباط عوامل مختلفی صورت می‌گیرد که در بطن نظام اجتماعی عمل می‌کنند. لازمه توسعه، تعادل^۲ این نظام اجتماعی است. آموزش عالی نیز به عنوان یک خرده نظام اجتماعی، برای کارکرد مطلوب خود نیازمند تعادل درونی و تعادل با محیط خود می‌باشد. بنابراین تحول تاریخی و تولد نظامی جدید را باید از الزامات مفهوم توسعه دانست.

با توجه به آنچه بیان شد می‌توان دریافت که مفهوم توسعه نزد اندیشمندان و صاحب‌نظران و حتی برنامه ریزان نیز متفاوت است و از دیدگاه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی تعریف شده است. ضمن این که توسعه همه این ابعاد را هم شامل می‌شود.

به مانند توسعه برداشت‌های گوناگونی نیز از «آمایش» در ابعاد، اقتصادی، اجتماعی و جغرافیایی آن ارائه شده است. در بررسی ریشه لغت آمایش، با توجه به مفهوم علمی آن و در جهت سازماندهی فضا، مجموعه فعالیت‌هایی صورت خواهد گرفت که به نوعی در معانی مختلف اسم مصدر «آمودن» مستتر است زیرا آمودن آن گونه که لغت‌نامه دهخدا بیان کرده است به معنای آمیختن، دُرّ نشانیدن، مستعد کردن، آراسته کردن، مستعد کردن و در کنار هم چیدن و... است و آمایش اسم مصدر «آمودن» و «آمایدن» است. مفاهیمی که تا پیش از متداول شدن عبارت آمایش سرزمین دروازه‌هایی نظیر «تنسيق سرزمین» یا «بهره‌وری از سرزمین» جست‌وجو می‌شد (پوراصغر، ۱۳۸۸).

در زبان فرانسه آمایش سرزمین ترجمه اصطلاح *Amenagement du temtoire* " است (جمشیدی آوانکی و قورچیان، ۱۳۸۵). در کشورهای انگلیسی‌زبان به ویژه در انگلستان، مفهوم «آمایش سرزمین» با مفهومی که در فرانسه پذیرفته شده است، بکارگیری نشده و به جای آن مفهوم برنامه‌ریزی فیزیکی (*Physical Planning*) مد نظر قرار گرفته است. از سوی دیگر با توجه به تعریف و مفهومی که در برنامه‌ریزی اقتصادی بیان می‌شود، برنامه‌ریزی اصولی باید دارای سه بعد اصلی، اقتصادی، اجتماعی و قضایی باشد (عندلیب، ۱۳۸۰). آمایش سرزمین، برنامه

^۱ - Granger

^۲ - مفهوم تعادل در نگرش سیستمی پایه ای است، اصولاً " در مورد نظام های انسانی تعادل موقتی است و با بازتعادلی همراه است. تداوم ناپایداری یا تلاش برای بازتعادلی می تواند به از هم پاشیدگی نظام منجر شود (دوران، ترجمه یمنی، ۱۳۷۰)

ریزی سرزمین و ترکیب سرزمینی تولید، اسامی مختلف نوعی برنامه ریزی است که به سرزمین به عنوان عاملی اساسی و تعیین کننده درتأمین اهداف توسعه توجه می کنند (وحیدی، ۱۳۷۳: ۷۷). آمایش سرزمین را می توان تلفیقی از سه علم جغرافیا، اقتصاد و جامعه شناسی دانست که اقدامات ساماندهی و نظام بخشی به فضای طبیعی اجتماعی، اقتصادی و ملی را دنبال می نماید. در واقع آمایش سرزمین با توجه به عامل انسان، محیط و منابع، نحوه استفاده بهینه از منابع و امکانات و چگونگی استقرار انسانها در فعالیت ها را در فضای جغرافیایی ملی و منطقه ای سامان می دهد. منظور از آمایش سرزمین رسیدن به مطلوبترین توزیع ممکن جمعیت، توسط بهترین شکل توزیع فعالیت های اقتصادی اجتماعی در پهنه سرزمین است که امکان ارائه چهارچوب های توسعه را داراست و می تواند مبنای پایه اصلی در تهیه برنامه های توسعه منطقه ای یا استانی باشد. از آنجا که سرزمین، کانون فعالیت و سکونت انسان است، همواره در معرض نوعی دخالت، عمران و به طور خلاصه آمایش قرار داشته است. از این رو آمایش سرزمین را نمی توان موضوع تازه ای دانست آنچه نوآوری محسوب می شود تغییر هدفمند و برنامه ریزی شده آمایش سرزمین و روشهای تهیه و اجرای این گونه برنامه ها است. وحیدی (۱۳۷۳) آمایش سرزمین را تکنیک ارتقاء و توسعه در چارچوب تقسیمات کم و بیش طبیعی یا سیاسی سرزمین نامیده و آن را برنامه ریزی و سازمان دادن نحوه اشتغال فضا و تعیین محل سکونت انسان ها و محل فعالیت ها و تجهیزات و همچنین کنش های بین عوامل گوناگون نظام اجتماعی اقتصادی تعریف کرده است. در حیطه برنامه ریزی، آمایش سرزمین دلالت بر اقدام هایی دارد که به طور گسترده توسط بخش عمومی به کار گرفته می شود تا آینده توزیع فعالیتها و سکونت گاه ها را در فضا تحت تاثیر قرار دهد براین اساس در برنامه ریزی آمایش سرزمین اقدام هایی برای هماهنگ ساختن تاثیرهای فضایی سیاست های سایر بخشها برای دستیابی به توزیع بهینه ای از توسعه اقتصادی بین مناطق یا تنظیم تغییرات مطلوب در کاربرهای مختلف زمین صورت می پذیرد (قندهاری، ۱۳۸۸).

بررسی تجارب کشورهای موفق درحیطه آمایش سرزمین نشان می دهد که این موضوع در اکثر کشورها بیشتر ابعاد کالبدی دارد تا ابعاد اقتصادی و اجتماعی. به همین دلیل از نام های دیگری نظیر **برنامه ریزی فضایی**، **برنامه ریزی کالبدی**، **طرح ریزی فیزیکی** و غیره استفاده می شود. آمایش در اصطلاح، به معنی مدیریت سرزمین است و در واقع نوعی **برنامه ریزی توسعه**

است که هدف آن سازماندهی اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و زیست محیطی، به منظور تحقق آینده ای مطلوب است (عندلیب و مطوف، ۱۳۸۸). در ایران نه تنها تجربه برنامه ریزی آمایش سرزمین تفاوت های معناداری با تجارب سایر کشورها دارد، بلکه در بیش از سه دهه مطالعات آمایش سرزمین در دوره های مختلف نیز چه به لحاظ روش شناسی و چه به لحاظ معرفت شناسی، تحولات مختلفی را از سر گذرانده و متناسب با مقتضیات درونی و بیرونی تکامل یافته است. روند مورد اشاره به سادگی از تعاریف مختلفی که از آمایش سرزمین در برهه های مختلف ارایه شده، قابل تشخیص است (پوراصغر، ۱۳۸۸):

تعریف دهه پنجاه از آمایش (دیدگاهی که زمینه پیدایش آمایش سرزمین بود):

مهندسین مشاور ستیران در این دهه آمایش سرزمین را این گونه تعریف می کنند: برنامه ریزی و سازمان دادن نحوه اشغال فضا و تعیین محل سکونت انسانها و محل فعالیتها و تجهیزات و همچنین کنشهای بین عوامل گوناگون نظام اجتماعی و اقتصادی (مهندسین مشاور ستیران، ۱۳۵۴).

تعریف دهه شصت از آمایش (دیدگاه توزیع جغرافیایی فعالیتها و جمعیت در سرزمین):

آمایش سرزمین، تنظیم رابطه بین انسان، فضا و فعالیتهای انسان در فضا به منظور بهره برداری منطقی از جمیع امکانات در جهت بهبود وضعیت مادی و معنوی اجتماع بر اساس ارزشهای اعتقادی با توجه به سوابق فرهنگی و ابزار علم و تجربه در طول زمان می باشد (سازمان برنامه و بودجه استان اصفهان). مفاهیمی که این نحوه نگرش به آمایش در بردارد ناظر بر مقولاتی نظیر: فعالیت یابی برای مکان خاص، مکان یابی برای فعالیتی خاص، الگوی سازماندهی فضا، الگوی اسکان جمعیت و مدیریت سازمان فضایی توسعه می باشد.

تعریف دهه هفتاد از آمایش (رابطه بین جمعیت و فعالیت با توجه به خصوصیات منابع انسانی):

آمایش سرزمین مهندسی ترتیبات بهره وری بهینه از ظرفیتهای اجتماعی و طبیعی می باشد (قندهاری، ۱۳۸۸). این طرز تلقی از آمایش تلفیقی از تمامی تعاریف قبلی است و بر دو امر هندسه (بعد مکانی و فضایی) و جغرافیا، سازمان فضایی را در ارتباط با ظرفیتهای اجتماعی می بیند. در مقایسه با تعریف دوم ظرفیتهای اجتماعی را وسیعتر و جامع تر از سرزمین می بیند. سرزمین را یک بستر درک یا ظرف، تلقی می کند که در آن عنصر قابلیت های منابع طبیعی و

مصنوع بر جسته تر است اما ظرفیتهای اجتماعی مفهومی وسیعتر از ترکیب اقتصاد، اجتماع و فرهنگ را نمایان می کند که در معنای عملیاتی، پیشرفته تر از مفاهیم قبلی است. در تعریف سوم، فضا و انسان و فعالیتهایش بیشتر حالت تجربیدی دارند. در مجموع می توان گفت آمایش ماهیتاً مفهومی عام دارد که این ویژگی مفاهیمی چون آمایش سرزمین در بعد ملی، آمایش منطقه‌ای، آمایش شهری را در بر می گیرد. مرکز ملی آمایش سرزمین (سابق) نیز آمایش سرزمین را به تنظیم کنش متقابل بین عوامل انسانی و عوامل محیطی به منظور ایجاد سازمان سرزمینی مبتنی بر بهره گیری بهینه از استعدادهای انسانی و محیطی آمایش سرزمین توصیف نموده است. براساس آنچه از تعاریف متفاوت و برداشت های ارائه شده از مفهوم آمایش سرزمین بیان شد می توان استنباط نمود که آمایش سرزمین مفهومی ناشناخته در میان غالب برنامه ریزان به ویژه برنامه ریزان بخشی است و در هر مرحله ای مفهوم آن تغییر نموده است.

جایگاه آمایش آموزش عالی در طرح های مطالعاتی آمایش سرزمین:

۱- طرح مطالعاتی گروه بتل: این طرح که توسط گروه مهندسی مشاور بتل^۱ در ابتدای دهه ۵۰ با عنوان " طرح جامع مطالعات توسعه اقتصادی- اجتماعی کشور " صورت گرفت، کلیه بخش های اقتصادی و اجتماعی موجود در برنامه کلان را تجزیه و به برنامه های بخشی- منطقه ای تبدیل نمود. در این مطالعات آموزش نیز به عنوان بخشی از این برنامه ها بود اما کلیه سطوح را دربر نمی گرفت به ویژه به آموزش عالی توجهی نداشته است.

۲- مطالعات ستیران (۱۳۵۳-۱۳۵۶): مطالعات ستیران از مهمترین طرحهای آمایش سرزمین قبل از انقلاب محسوب می شود و سه افق زمانی ۳۷ ساله، ۱۷ و ۵ ساله را به ترتیب به سالهای ۱۳۹۱، ۱۳۷۱ و ۱۳۶۱ مورد توجه قرار داده است (مهندسی مشاور ستیران، ۱۳۵۴). در این طرح آموزش عالی به صورت یکی از فعالیتهای بخش سوم (خدمات) در نظر گرفته شده است و بدون آنکه تاثیر آن بر متغیرها و عوامل آمایشی تحلیل گردد تنها به ذکراهمیت نسبتاً زیاد بخش خدمات برای اشتغال و ارزش افزوده و نقش آن به عنوان مکمل فعالیت های بخش اول (کشاورزی) و دوم صنعت اکتفاء شده است. "در این مطالعه سیاست ها بخشی و نه بخشی منطقه ای^۲ و به دنبال بررسی سیاست های جاری دولت وقت ارائه شده است و هیچ

^۱ - Battle Memorial Institute, Columbus, Ohio

^۲ - Regional - Sectorial

رهنمود مشخصی برای سرمایه گذاری های آموزشی ارائه نشده و در مرحله دوم مطالعات نیز تنها به ذکر اقدامات حایز اولویت در برنامه ششم که ماهیتی کاملاً بخشی دارند، اکتفا شده است و در این سیاست ها کمتر به افق بلند مدت سال های یاد شده تاکید شده است" وحیدی (۱۳۷۴). حاصل مطالعات یک سلسله سیاست است که به نظر می رسد تنها ۱۳۶۱ را هدف قرار داده است.

۳- مطالعات طرح پایه آمایش سرزمین اسلامی ایران: مطالعات طرح پایه آمایش سرزمین اسلامی ایران که در دهه ۶۰ هجری شمسی به عنوان اولین مطالعه بعد از پیروزی انقلاب انجام شده است، بخش آموزش عالی را به عنوان یکی از فعالیتهای بخش خدمات تعریف نموده است (سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۶۳). نکته مهم در این طرح وجود دوگانگی در برخورد با فعالیتهای آموزش عالی در طبقه بندی آن است. به گونه ای که از طرفی آن رادر بخش خدمات اجتماعی و در ردیف آموزش و پرورش و فنی و حرفه ای و از سوی دیگر جزء خدمات برتر طبقه بندی نموده است. در این مطالعه، نقش آموزش عالی؛ تربیت نیروی انسانی متخصص و مدیریت توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ذکر شده است. در این مطالعات سرانجام به توسعه دانشگاه ها و مراکز موجود یا ایجاد مراکز آموزش عالی جدید در ۱۲ استان توصیه شده است. براساس این مطالعه، شهرهای دارای بیش از یکصد هزار نفر جمعیت به آموزش عالی نیاز دارند هرچند نحوه رسیدن به این نتیجه و روش دستیابی به نیاز این شهرها به آموزش عالی مشخص نیست و این سیاست تنها بُعد جمعیت (تنها یکی از ابعاد آمایش سرزمین) را مدنظر داشته و اهداف آموزش عالی برای دوره زمانی بلند مدت نیز مشخص نیست.

۴- ضوابط اجرایی آمایش سرزمین: در ضوابط اجرایی آمایش سرزمین که در تاریخ ۱۳۸۴/۹/۴ به تصویب هیات دولت رسید در بند ۴ ماده ۱ به توسعه علوم، آموزش، پژوهش و فن آوری و گسترش و تجهیز مراکز آموزشی، پژوهشی، شهرک ها و پارک های علمی - فن آوری کشور متناسب با نیازهای ملی و منطقه ای و با تکیه بر قابلیت ها و استعداد های بومی هر منطقه در راستای کاهش سهم منابع طبیعی و افزایش سهم دانش در تولیدات ملی اشاره شده است.

۵- طرح آمایش آموزش عالی: این طرح که از سال ۱۳۸۸ در کشور مطرح شده، در حال حاضر به عنوان یکی از برنامه های اصلی و کلان وزارت علوم، تحقیقات و فناوری با توجه به

بحث تحول در نظام آموزش عالی در برنامه پنجم توسعه است که توسعه هدفمند آموزش عالی را دنبال می‌کند (محمدی نژاد، ۱۳۹۰). برخی از اهداف این طرح عبارتند از متناسب سازی توسعه آموزش عالی با نیازهای استانی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی، ایجاد تناسب بین رشته ها و اهداف آموزش عالی، بازنگری و تدوین برنامه‌های درسی متناسب با اهداف آموزش عالی به ویژه در حوزه علوم انسانی (شامل: بازنگری دروس، مقاطع، محتوی و کتب درسی و توسعه کرسی‌های نظریه‌پردازی...)، ساختارسازی و ایجاد نهاد تضمین کیفیت و نظارت مستمر بر آموزش عالی، ایجاد ارتباط مؤثر بین دانشگاه‌ها و دستگاه‌های اجرایی، بخش‌های غیردولتی در جهت ارتقاء مهارت و به‌کارگیری یافته‌های علمی در جامعه و اصلاح و به روزرسانی زیرساختار مدیریت آموزش دانشگاه‌ها

جدول شماره (۱) مقوله های اصلی مورد توجه به آموزش عالی در طرح های آمایش سرزمین

ردیف	عنوان طرح	مقوله های اصلی مورد توجه
۱	طرح مطالعاتی گروه بتل	آموزش (نه آموزش عالی) به عنوان بخشی از برنامه های بخشی - منطقه ای
۲	مطالعات ستیران	توجه به آموزش عالی به صورت یکی از فعالیتهای بخش سوم (خدمات) سیاست ها به صورت بخشی (نه بخشی منطقه ای) به دنبال بررسی سیاست های جاری دولت وقت
۳	مطالعات طرح پایه آمایش سرزمین اسلامی ایران	آموزش عالی به عنوان یکی از فعالیتهای بخش خدمات اجتماعی و خدمات برتر توسعه دانشگاه ها و مراکز موجود یا ایجاد مراکز آموزش عالی جدید در ۱۲ استان توجه به بعد جمعیت
۴	ضوابط اجرایی آمایش سرزمین	توسعه علوم ، آموزش ، پژوهش و فن آوری گسترش و تجهیز مراکز آموزشی ، پژوهشی ، شهرک ها و پارک های علمی - فن آوری کشور
۵	طرح آمایش آموزش عالی	متناسب سازی توسعه آموزش عالی با نیازهای استانی، ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی ایجاد تناسب بین رشته‌ها و اهداف آموزش عالی ساختارسازی و ایجاد نهاد تضمین کیفیت و نظارت مستمر بر آموزش عالی ایجاد ارتباط مؤثر بین دانشگاه‌ها و دستگاه‌های اجرایی، بخش‌های غیردولتی در جهت ارتقاء مهارت و به‌کارگیری یافته‌های علمی در جامعه اصلاح و به روزرسانی زیرساختار مدیریت آموزش دانشگاه‌ها

همانگونه که در جدول شماره (۱) مشاهده می‌شود در اغلب طرح‌های آمایش سرزمین، آموزش عالی جزو خدمات به حساب آمده (ردیف ۲) و دربرخی طرح‌ها جزو زیر مجموعه خدمات برتر (ردیف ۳) مورد تحلیل قرار گرفته و نقش و جایگاه آموزش عالی، به ویژه توسعه دانشگاه ها، که نقش اساسی در ابعاد مختلف توسعه ملی و منطقه ای و حتی بین المللی دارد، آن چنان که شایسته آن بوده و در ارتباط با سایر فعالیت های توسعه ای مورد توجه قرار نگرفته است. در این میان طرح آمایش آموزش عالی به عنوان طرحی مستقل از آمایش سرزمین

کشور در طی سال های اخیر مطرح شده است واهداف اساسی برای آن تعیین شده و اخیراً به عنوان سند آمایش آموزش عالی چندین بار ویرایش گردیده است. به نظر می رسد برای پاسخگویی به گسترش آموزش عالی به عنوان زیرساخت اصلی، طرح مهمی است که نیازمند مشارکت صاحب نظران و توجه به فرآیند مطالعات آمایش سرزمین و در ارتباط با آن است که می تواند در تحول گام اساسی ایجاد نماید. باین حال مقوله هایی در آن دیده شده که چندان ارتباطی با این طرح ندارد (به عنوان مثال می توان به مقوله ساختار سازی و ایجاد نهاد تضمین کیفیت و نظارت مستمر بر آموزش عالی (مقوله های ردیف ۵) اشاره نمود. **فرآیند مطالعاتی آمایش سرزمین** در اصل باید بدین ترتیب باشد:

۱- تدوین نظریه پایه توسعه فضایی ۲- طرح پایه آمایش سرزمین ۳- طرح آمایش سرزمین شامل جهت گیری ها و راهبردهای توسعه فضایی بخش ها که در این بخش مطالعات آمایش بخشی تنظیم می گردد و نظریه پایه استان ها که مطالعات آمایش استانی صورت می گیرد (قندهاری، ۱۳۹۱).

ویژگی های آمایش آموزش عالی نزد متولیان آموزش عالی و سیاستگذاران اجرایی :

طرح آمایش آموزش عالی بعد از چندین دهه که از عمر آمایش سرزمین می گذرد و در زمان های مختلف اشاراتی گذرا به آن شده، ولی بطور کامل طراحی و اجرا نشده است. در حال حاضر که وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به دنبال تدوین سند ملی آمایش آموزش عالی است، این موضوع در توسعه فعالیت های آموزشی مورد توجه قرار گرفته است. اهم مقوله ها و محورهای مورد توجه در نتایج مصاحبه ها که در جدول شماره (۲) آورده شده، بدین شرح است:

- توسعه متوازن و متعادل منطقه ای و مبتنی بر عدالت اجتماعی:

یکی از مسولان متولی می گوید: "ما در آموزش عالی کشورمان، بیش از زمان های گذشته به "آمایش آموزش عالی" در کشور باید توجه کنیم. گسترش رشته های تحصیلی و فضاهای دانشگاهی به طور نامتوازن است. در نقشه جامع علمی کشور و سند چشم انداز بیان شده از نظر علم و فناوری رتبه اول منطقه باید باشیم. پس لازم است به این موضوع توجه نماییم". به نظرم در این نوع توسعه می شود محورهای اساسی مانند توسعه مبتنی بر عدالت اجتماعی،

ایجاد تعادل منطقه ای و توجه به حفظ هویت اسلامی و ایرانیرا در نظر گرفت. توسعه را باید براساس هدف ها انجام دهیم. دولت در این زمینه نقش کلیدی دارد. توزیع فرصت ها باید بر اساس عدالت باشد." .

آمایش سرزمین با نگاه کل گراکه در برگرنده همه عوامل بین منطقه ای، بین بخشی و رابطه متقابل بین آنهاست، سطحی راهبردی را در مقولات مرتبط با توسعه پی گیری می کند و از آنجا که طرح آمایش ملی براساس داده های مناطق در قالب بخش ها شکل گرفته، خود چارچوبی برای شکل گیری آمایش مناطق کشور، می شود. بدین ترتیب منطقه در یک جریان رفت و برگشت اطلاعات و تصمیم گیری ها، در تدوین سیاست ها و گزینه های طرح آمایش ملی و تنظیم و تصویب آمایش منطقه مشارکت دارد.

-شناخت توانمندی ها و قابلیت های مناطق :

یکی از متولیان می گویند؛ "آمایش سرزمین نقش و سیاست های هر منطقه را بر اساس توانمندی ها و قابلیت های آن منطقه و در هماهنگی با دیگر مناطق مشخص می کند. هدف از آن توسعه هر منطقه به گونه ای است که این امکان را برای جمعیت آن منطقه فراهم سازد که به زندگی در منطقه خود بپردازد.

مسوول دیگری در این زمینه می گویند؛ "در آمایش سرزمین لازم است مشخص شود که نقش و مسوولیت خاص هر زیرنظام آموزش عالی چیست. این امر در جهت تحقق اهداف آموزش عالی مهم تلقی می شود. براین اساس "هدف از توسعه آموزش عالی بر اساس آمایش سرزمین، توزیع منطقی فعالیت های پژوهشی، فرهنگی و آموزشی در مناطق مختلف کشور است".

آینده نگری آمایش آموزش عالی در سطح ملی، منطقه ای و استانی شامل تعیین استراتژی آموزش عالی، جمع آوری اطلاعات و شناخت قابلیت ها و تنگناهای توسعه هر استان است. همچنین بخشی از اهداف آمایش آموزش عالی "متناسب سازی توسعه آموزش عالی با نیازهای جامعه در مقیاس، استانی، منطقه ای و ملی، کارآمد سازی دانش آموختگان در راستای کارآفرینی و ورود به بازارکار و حمایت از تولید علم و فناوری بومی در تمام حوزه های علمی است.

-تحلیل وضعیت موجود رشته های دانشگاهی :

بررسی و تحلیل وضعیت موجود امکانات و ظرفیت های دانشگاه های کشور یکی از مهمترین فعالیت های طرح آمایش آموزش عالی است. لکن شناخت وضع موجود بدون شناخت گذشته و وضعیت شکل گیری و ماموریت های آن و همچنین کمی گرایی (توجه صرف به رشته های مورد نیاز) ممکن است در توسعه آن از نیازهای واقعی مارادورنماید. آمایش سرزمین، برخلاف برنامه ریزی بخشی که به طور عمده بر بُعد کمی پدیده ها تأکید دارد با شناخت جغرافیای کنونی فعالیت ها و هم در مورد تصمیم گیری درباره مکان یابی فعالیت های آینده، بیشتر با کیفیات و ساختارها سروکار دارد نه با کمیات و اعداد. به بیان دیگر، استنتاجات فضایی در برنامه ریزی آمایش سرزمین بیش از آن که بازتاب دهنده تصویری کمی از مقولات اصلی توسعه باشد، بیان کننده کیفیات فضایی چشم انداز توسعه در حد جهت گیری های کلان و بدون تعیین های مکانی است. ضمن اینکه تحقق برخی از اهداف به برنامه بلندمدت نیاز دارد و آن هم بدون شناخت گذشته و حال نتایجی براساس واقعیت ارائه نخواهد داد.

یکی از روسای دانشگاه های تهران درمورد آمایش آموزش عالی می گوید "آمایش در مرحله مقدماتی می بایست به بررسی وضعیت موجود و نیز بیان وضع مطلوب آموزش عالی از نظر رشته های تحصیلی موجود و لازم التاسیس (نیروی انسانی) شاغل، در حال تحصیل و فارغ التحصیل غیر شاغل در رشته های مختلف و مقاطع تحصیلی موجود در هر رشته بپردازد. به نظر من تنها با توجه به شرایط و ویژگی های وضعیت موجود و ملاحظه ساختار وضعیت مطلوب است که میتوان به نیازهای واقعی آموزش عالی دست یافت".

یکی دیگر از مدیران دانشگاه های استانی در این مورد می گویند "درچند سال گذشته مبنای خاصی برای توسعه رشته های دانشگاهی خودمون نداشتیم و براساس اعلام گروه ها مجوز رشته دریافت می کردیم. با مطرح شدن طرح آمایش، سعی می کنیم توسعه رشته های تحصیلی دانشگاه را از طریق طرح آمایش آموزش عالی دنبال کنیم". در این طرح رشته ها را در کارگروهی براساس نیاز منطقه ای و پتانسیل های موجود اولویت بندی می کنیم و براین اساس برای رشته های مورد نیاز چند سال آینده برنامه ریزی می کنیم".

- تدوین سندی برای توسعه آموزش عالی

یکی از مدیران دانشگاه ها می گوید؛ "ما در کشور برای اینکه به جایگاه کیفی بالاتر برسیم و درواقع به کارآمدی و پاسخگویی در دانشگاه توجه کنیم نیاز به برنامه ریزی و تدوین سند توسعه آموزش عالی بر مبنای آمایش سرزمین در سطح کلان و دانشگاه داریم که از قبل وجود نداشته. در توسعه آموزش عالی و آمایش سرزمین در اصل بایستی مزیت های نسبی استان های مختلف از حیث جغرافیایی، نیروی انسانی، وضعیت اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی و از طرف دیگر با در نظر گرفتن اسناد بالادستی شامل فرامین مقام معظم رهبری، سند چشم انداز، نقشه جامع علمی کشور، برنامه پنجم توسعه، مصوبات شورای عالی انقلاب فرهنگی، مجلس توجه می شود".

این موضوع که توسعه آموزش عالی کشور در وضعیت فعلی با چالشهایی مواجه است و لازم است هدفمند و ماموریت گرا باشد و براساس آمایش سرزمین و مبتنی بر چهارچوب های علمی و نظریه پردازی ها صورت گیرد هم در دیدگاه های مسوولان امر و هم در دیدگاه صاحب نظران مشاهده می شود (عامری ۱۳۹۱، نادری منش ۱۳۸۹، بیانیه همایش رؤسای دانشگاه ها در دانشگاه شهید بهشتی ۱۳۸۹، مهرعلی زاده ۱۳۹۱، آهنگچیان ۱۳۹۱، شعبانی ۱۳۸۹)

بر این اساس آمایش سرزمین نیز به عنوان یک سند مدیریت توسعه، تصویر سازمان فضایی مرحله توسعه یافتگی سرزمین بوده که تجسم سند چشم انداز درازمدت توسعه ملی بر فضای کشور است و چشم انداز کلی توزیع جغرافیایی جمعیت و ترکیب مناسب فعالیت های ناظر بر بهره برداری از سرزمین و تأمین نیازهای جمعیت و فعالیت های اقتصادی و اجتماعی را در قلمروی سرزمین مشخص می سازد.

جدول شماره (۲) مقوله بندی ویژگی های آمایش آموزش عالی از دیدگاه مدیران ستادی و روسای دانشگاه ها براساس اهمیت

ردیف	مقوله اصلی	مقوله های فرعی
۱	توسعه متوازن و متعادل در سطح ملی و منطقه ای	تعادل منطقه ای عدالت اجتماعی توزیع عادلانه فرصت ها توسعه براساس هدف گسترش فضاهای آموزشی در مناطق
۲	تحلیل وضعیت موجود و مطلوب رشته های دانشگاهی	شناخت وضع موجود رشته های هر دانشگاه تعیین رشته های مورد نیاز برای آینده اولویت بندی رشته ها براساس نیاز
۳	شناخت توانمندی ها و قابلیت های مناطق	شناسایی پتانسیل های منطقه

شناخت نیازهای منطقه شناخت تنگناها و کاستی ها		
افزایش کیفیت و کارآمدی پاسخگویی اسناد بالادستی	تدوین سندی برای توسعه آموزش عالی	۴

بحث و نتیجه گیری

هر چند ضرورت گسترش آموزش عالی همواره مورد توجه متولیان در زمان های مختلف بوده و در برخی از مواقع به دلیل نیاز به نیروی انسانی متخصص وعدم تعادل در عرضه و تقاضا و همگامی با مدرنیزاسیون و مدرنیته بوده است، لیکن افزایش بی سابقه ظرفیت آموزش عالی کشور طی دهه های اخیر و پراکندگی جغرافیایی دانشگاه ها و موسسات آموزش عالی و افزایش دانشجویان به ویژه علوم انسانی و از طرفی رکود سیستم های اقتصادی و بازار کار و اشتغال و از طرف دیگر نیاز کشور به تربیت نیروی متخصص و متعهد برای پیشبرد اهداف نظام اسلامی و دستیابی به اهداف والای چشم انداز ۱۴۰۴، ضرورت توجه بیشتر به مزیت نسبی هر یک از مناطق جغرافیایی کشور در چارچوب اجرای طرحهای آمایش در حوزه آموزش عالی را به طور کلی اجتناب ناپذیر کرده است. اما این مساله براساس بررسی های انجام شده، مستلزم بازشناسی مجدد از مفهوم توسعه و آمایش و تولید ادبیات غنی علمی در این زمینه و نظریه پردازی است. با این حال در نظام برنامه ریزی ایران آمایش سرزمین و سابقه تهیه و تدوین آن به سالهای قبل از انقلاب که نشان دهنده جایگاه و اهمیت آمایش سرزمین در نظام برنامه ریزی کشور است (محقق، ۱۳۸۵).

مطالعه آهنجیان (۱۳۹۱) با عنوان بازکاوی گسست در آمایش آموزش عالی و راهبردهای توسعه علم و فن آوری کشور، به دودسته گسست نظری (خلاء های فلسفی، روش شناختی و مفهوم پردازانه آمایش) و عملی (در دو سطح کلان و خرد) اشاره و بیان می دارند که وجه نظری در آمایش ۸۸ آموزش عالی مورد مد نظر قرار نگرفته و تنها به مسائل کمی آن پرداخته شد. در زمینه فلسفه آمایش و روش شناسی کاری صورت نگرفته و حتی شیوه نامه های آن فاقد راهنمایی های روشی است.

سلطانی نژاد (۱۳۸۹) در مقدمه تدوین اطلس ملی آموزش عالی آورده است؛ هدف از آمایش سرزمین در آموزش عالی "عبارت است از برنامه ریزی برای گسترش نظام مند و ماموریت گرا

و ساماندهی مجدد مراکز آموزش عالی براساس اسناد بالادستی، و با توجه به مزیت های نسبی مناطق مختلف جغرافیایی و نیاز کشور به تربیت نیروهای متخصص، متعهد و کارآفرین".

وحیدی، اعتقاد داشت در ایران "آمایش سرزمین برای تنظیم رابطه بین انسان، فضا و فعالیت های انسان در فضا انجام می شود و بخش آموزش عالی دارای ویژگی های است که می تواند ضمن پیگیری اهداف اصلی خود یعنی ارتقای کیفیت سرمایه انسانی کشور در ابعاد مختلف با جهت گیری های مناسب به ویژه در انتخاب مکان طرح ها و پروژه ها ی سرمایه گذاری خود در راستای تحقق اهداف آمایش سرزمین نیز عمل کند" (وحیدی، ۱۳۷۳).

آهنچیان و محمدزاده قمصر (۱۳۹۰) در مقاله خود مقصود از "آمایش آموزش را تضمین توسعه متناسب آموزش در آینده در پهنه سرزمین و دستاوردهای آمایش در آموزش را شامل شش نتیجه گسترش مشارکت، اتلاف اندیشه با مدیریت، اخلاقیات، انطباق عملیات با آرمان، نظام مندی، انسجام و به روز بودن" دانسته اند.

مطالعه معروفی و همکاران (۱۳۹۰) نشان می دهد اقداماتی که در سال های اخیر انجام شده، با الگوی مرکز محوری همراه بوده و بیشتر در مراکز استان ها متمرکز شده و از توزیع مناسبی برخوردار نبوده است و حتی این مساله را در استان های مرکزی کشور نیز مشاهده می شود. بر این اساس به جرات می توان ادعا کرد که محوریت توسعه در ایران طی برنامه های بعد از انقلاب و برنامه های قبل از انقلاب با محوریت قطب های توسعه بوده و به توزیع و تخصیص بهینه منابع و امکانات کمتر توجه شده است.

با توجه این مباحث، می توان گفت که مفهوم «توسعه» و «آمایش آموزش عالی»، مفهومی چند بُعدی، پیچیده و تام هستند و نمی توان آن را تنها به "گسترش فیزیکی"، "توسعه فضاها"، "توسعه رشته های تحصیلی" و "افزایش ظرفیت های صرفاً کمی" تنزل داد. همان گونه که در مقوله های جدول شماره (۲) نیز مشاهده می شود، این مفاهیم درمورد آمایش آموزش عالی استناد می شود. با این حال به لحاظ تنوع مقوله ها از مفهوم آمایش آموزش عالی، این مفهوم نیازمند بازشناسی در بین مجریان و برنامه ریزان است. چرا که توسعه و آمایش آموزش عالی، ضمن ارتباط عمیق با هم به عنوان "طرحی برای تغییر و بهبود" به شمار می روند و می توان آن را جزو مقوله ی ارزشی دانست که تمامی ابعاد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی را در بر می گیرند و موجب توجه به محیط پیرامونی و تاثیرگذاری روی آن می گردند. بر این اساس

"آمایش آموزش عالی" را می‌توان به عنوان زیر مجموعه‌ی بحث کلان "آمایش سرزمین" که شامل اقدامات ساماندهی و نظام بخشی به فضای طبیعی، اجتماعی و اقتصادی در سطوح ملی و منطقه‌ای است، دانست که براساس آن «جهت گیری های توسعه بلندمدت آموزش عالی کشور و اولویت های سرمایه گذاری و استقرار دانشگاه ها و توسعه فضایی آنها در قالب تلفیق برنامه‌ریزی‌هایی از بالا و پایین و با تکیه بر قابلیت ها، توانمندی‌ها و مزیت‌های نسبی و محدودیت‌های منطقه‌ای در یک برنامه‌ریزی هماهنگ و بلندمدت صورت می‌گیرد». این رویکرد "زمینه تعامل میان سه عنصر انسان، فضا و فعالیت و ارائه چیدمان منطقی فعالیت‌ها در عرصه سرزمین" را فراهم می‌کند.

به این ترتیب "توسعه" و "گسترش فعالیتهای آموزش عالی" که با ایجاد و تاسیس یک دانشگاه و موسسه آموزش عالی و به نوعی یک طرح سرمایه گذاری اثرگذار است و با عنوان "آمایش آموزش عالی" صورت می‌گیرد، لازم است در تعامل با طرح های کلان توسعه و آمایش سرزمین صورت گیرد. چرا که این فعالیت در بلند مدت می‌تواند به تعادل در پراکنش جمعیت در نواحی فاقد امکانات کشاورزی یا صنعتی منجر شود و در صورتی که در قالب یک طرح مجزا و بدون ارتباط با سایر بخشها انجام شود حتی می‌تواند موجب افزایش بی رویه جمعیت شده و تعادل جمعیت را دچار اختلال سازد. تأسیس دانشگاه در یک محل علاوه بر افزایش فعالیتهای آموزشی و اداری وابسته به این فعالیتهای، باعث رونق و گسترش بسیاری از مشاغل تولیدی و خدماتی نظیر مواد غذایی، حمل و نقل و نظایر آن می‌شود. از طرف دیگر تحقق اهداف برنامه ریزی آمایش سرزمین نیز می‌تواند برآورده شدن اهداف بخش آموزش عالی را به همراه داشته باشد. براین اساس می‌توان گفت که ارتباط آمایش سرزمین و آموزش عالی یک ارتباط دو سویه است. در عین حال که فعالیتهای آموزش عالی دارای اثراتی مهمی بر اهداف آمایش سرزمین است، برنامه آمایش سرزمین نیز می‌تواند به صورت راهنمای تنظیم برنامه های آموزش عالی موثر باشد.

پیشنهادهات

بر اساس یافته‌های این تحقیق، پیشنهاداتی به شرح ذیل ارائه می‌شود:

۱- آمایش آموزش عالی به عنوان یک برنامه زیر مجموعه بحث کلان‌تر آمایش سرزمین و در تعامل موثر با آن تنظیم شود. چرا که ابعاد مختلف توسعه از جمله توسعه اقتصادی، توسعه

اجتماعی و فرهنگی ارتباط عمیق و تنگاتنگی با توسعه آموزش عالی دارد. این امر در مطالعات آمایش کمتر مورد توجه بوده است.

۲- از ظرفیت های موجود دانشگاه ها و موسسات آموزش عالی کشور با مدیریت و برنامه ریزی مناسب به صورت بهینه استفاده شود و سرمایه گذاری های جدید و توسعه آن ها با حساسیت بیشتر و توجه به مطالعات توجیهی یا برنامه های راهبردی صورت گیرد. آمایش سرزمین باید رهنمودهایی ارائه نماید که طرح ها و مکان های استقرار و توسعه فضایی آموزش عالی برای سرمایه گذاری آموزشی مشخص شود.

۳- اهداف آموزش عالی برای دوره زمانی بلند مدت اشاره شده در سند چشم انداز و نقشه جامع علمی کشور در طرح آمایش سرزمین مورد توجه قرارگیرد.

۴- چهارچوب های تئوریک توسعه آموزش عالی و به ویژه "توسعه دانشگاهی" و مفهوم آمایش نامشخص است و به نظر می رسد یکی از دلایل عدم توفیق سیاست های آموزش عالی از این مساله و نامشخص بودن فلسفه آموزش عالی، نوع نگاه به دانشگاه و عدم وجود استقلال دانشگاهی در کشور برای پاسخگویی به محیط و تعامل موثر با آن است.

تقدیر و تشکر

بدینوسیله لازم می دانیم از جناب آقای دکتر محمد یمنی دوزی سرخابی به دلیل ارائه نکات ارزشمند و سازنده در تدوین این مقاله تشکر و سپاسگزاری نمایم

فهرست منابع

- انتظاری، یعقوب (۱۳۸۸)، *شصت سال آموزش عالی، تحقیقات و علوم در ایران*، موسسه پژوهش و برنامه ریزی در آموزش عالی
- آهنچیان، محمدرضا (۱۳۹۱)، بازکاوی گسست در آمایش آموزش عالی و راهبردهای توسعه علم و فن آوری کشور، *همایش بین المللی آمایش آموزش عالی*، ۲۷ و ۲۸ اردیبهشت، دانشگاه مازندران
- آهنچیان، محمدرضا، محمدرضا، محمدزاده قصر، اعظم (۱۳۹۰). درس‌هایی برای طراحی و اجرای برنامه توسعه آموزش مرور تجربه‌های آمایش آموزش عالی ایران، تهران، *اولین همایش آموزش در ایران ۱۴۰۴*
- ایکاف، راسل (۱۳۸۴)، *برنامه ریزی تعاملی*، ترجمه سهراب خلیلی شورینی، تهران، نشر مرکز توفیق، فیروز (۱۳۸۵) *برنامه‌ریزی در ایران و چشم‌انداز آینده آن*، مؤسسه عالی آموزش و پژوهش مدیریت و برنامه‌ریزی، صص ۲۳-۳۴.
- جمشیدی آوانکی، مینا و قورچیان، نادرقلی (۱۳۸۵)، *از آمایش سرزمین تا برنامه ریزی درسی*، تهران، فراشناختی اندیشه.
- دباغ، رحیم، برادران شرکاء حمیدرضا (۱۳۸۹)، *بررسی کارایی و بهره‌وری بیست و چهار دانشگاه جامع دولتی ایران*، *مجله آموزش عالی ایران* شماره ۲ (۲) ص ۱-۳۳
- دوران، دانیل (۳۷۰)، *نظریه سیستم ها*، ترجمه محمد یمنی. تهران، انتشارات آموزش انقلاب اسلامی
- ذاکر صالحی، غلامرضا (۱۳۸۳)، *دانشگاه‌های آینده، دایره المعارف آموزش عالی*، انتشارات بنیاد دانشنامه بزرگ فارسی
- روشه، گی (۱۳۸۱)، *تغییرات اجتماعی*، ترجمه: منصور وثوقی، تهران: نشر نی
- سازمان برنامه و بودجه استان اصفهان (سابق)، تعاریف، مفاهیم و مراحل برنامه‌ریزی آمایش سرزمین، ص ۲.
- سازمان برنامه و بودجه (۱۳۶۳)، *مطالعات طرح پایه آمایش سرزمین اسلامی ایران*، دفتر برنامه ریزی منطقه‌ای
- سانپال، بیکاس. سی (۱۳۷۹). *نوآوری در مدیریت دانشگاهی*، ترجمه ویدا امیری و عبدالرحیم نوه ابراهیم، موسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی
- سعیدی، احمد (۱۳۹۰)، *تخصیص منابع در دانشکده*، رویکرد کمی و کیفی، *پایان نامه دوره دکتری* دانشگاه شهید بهشتی

- سیادت، سیدعلی، جمشیدی کوهساری، محبوبه (۱۳۸۸)، مدیریت کیفیت، گامی اساسی در تحول آموزش عالی با هدف توسعه علمی، فرهنگی و اجتماعی ایران، مجموعه مقالات همایش‌های منطقه‌ای چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴، دانشگاه آزاد شهرکرد
- شریف زادگان، محمد حسین، رضوی دهکردی، سید امیر (۱۳۸۹)، ارزیابی فرآیند برنامه ریزی "آمایش سرزمین" در ایران و راهکارهای بهبود آن، مجله علوم محیطی سال هفتم، شماره چهارم، تابستان
- شعبانی، احمد (۱۳۸۹) آمایش آموزش عالی، سیاستگذاری در جهت ارتقاء بهره‌وری در آموزش عالی، آیین دانشگاه شهید بهشتی شماره ۷ و ۸
- شورای عالی انقلاب فرهنگی (۱۳۸۹). نقشه جامع علمی کشور
- عامری، رضا (۱۳۹۱)، طرح آمایش آموزش عالی، همایش بین‌المللی آمایش آموزش عالی، ۲۷ و ۲۸ اردیبهشت، دانشگاه مازندران
- عزتی، میترا (۱۳۸۷)، سازوکارهای تخصیص منابع در گروه‌های آموزشی دانشگاه تهران، پایان‌نامه دوره دکتری دانشگاه تهران
- عندلیب، علیرضا، مطوف، شریف (۱۳۸۸)، توسعه و امنیت در آمایش مناطق مرزی ایران، باغ نظر ۱۲ (۶) صص ۵۷ الی ۷۵
- عندلیب، علیرضا (۱۳۸۰)، نظریه پایه و اصول آمایش مناطق مرزی جمهوری اسلامی ایران، دوره عالی جنگ دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه پاسداران، چاپ اول
- فراستخواه، مقصود (۱۳۸۸)، سیر سوانح و سرگذشت دانشگاه در ایران، تهران، انتشارات رسا
- فرجادی، محمدعلی (۱۳۸۹)، آموزش عالی و بازارکار، گزارش پژوهشی مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه
- فرزام پوراصغر سنگاچین (۱۳۸۸)، مروری بر تحولات آمایش سرزمین در ایران، معاونت برنامه ریزی و نظارت راهبردی
- قندهاری حسین‌خان (۱۳۸۸)، آمایش سرزمین؛ گذشته، حال و آینده هفته‌نامه برنامه. سال هشتم شماره ۳۴۵
- قندهاری حسین‌خان (۱۳۹۱)، آمایش سرزمین (الزامات و چالش‌ها)، همایش بین‌المللی آمایش آموزش عالی، ۲۷ و ۲۸ اردیبهشت، دانشگاه مازندران
- محقق، محمدحسن (۱۳۸۵)، ارزشیابی فعالیتهای آمایش سرزمین در ایران مجموعه مقالات آمایش سرزمین. سازمان مدیریت و برنامه ریزی
- معاونت برنامه ریزی و نظارت راهبردی (۱۳۹۰)، قانون بودجه سال ۱۳۹۰ جدول شماره ۷

- معروفی، یحیی و همکاران (۱۳۹۰)، آمایش سرزمین و نقش آن در توسعه آموزش عالی، *اولین همایش آموزش در ایران ۱۴۰۴*
- مهرعلی زاده، یداله (۱۳۹۱)، تحولات آمایش آموزش عالی در ایران، *همایش بین المللی آمایش آموزش عالی*، ۲۷ و ۲۸ اردیبهشت، دانشگاه مازندران
- مهندسین مشاور ستیران (۱۳۵۴)، شناسایی نقاط گروهی، برنامه و بودجه تهران
- موثقی، سیداحمد (۱۳۸۳)، توسعه؛ سیر تحول مفهومی و نظری، *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران*، شماره ۶۳، بهار صص ۲۲۳-۲۵۰
- مورن، ادگار (۱۳۸۷)، اندیشه پیچیده و روش یادگیری در عصر سیاره‌ای، ترجمه محمد یمنی، انتشارات پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی
- وحیدی، پریدخت (۱۳۷۳)، آمایش سرزمین: راهنمایی برای برنامه ریزی آموزش عالی، *فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی در آموزش عالی*. شماره ۳ و ۴ سال دوم شماره ۷ و ۸ صص ۷۵ الی ۱۰۳
- وحیدی، پریدخت (۱۳۷۴)، ارزیابی مطالعات آمایش سرزمین ایران، *فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی در آموزش عالی* شماره ۱۰ صص ۴۱ الی ۶۰
- یمنی، محمد، ثمری، عیسی (۱۳۸۹)، تصویر دانشگاه پیام‌نور و کارکردهای آن در نزد دانشجویان دانشگاه پیام نور مرکز تهران، *مجله آموزش عالی*، شماره سوم، سال سوم پیاپی ۱۱
- یمنی، محمد (۱۳۷۲). تحلیل نظام آموزشی ایران از دیدگاه توسعه، *فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی در آموزش عالی*، شماره ۱ سال اول صص ۶۲ - ۸۳
- دومین نشست روسای دانشگاه های منتخب آمایش آموزش عالی استانی آموزش عالی (۱۳۸۹)، دانشگاه شهید بهشتی، بیانیه پایانی
- Geuna, Aldo (1996) European Universities: An Interpretive History, *MERIT, University of Limburg in Singapore, Case Study of the School Excellence Model; Journal of*
- OECD, (2007) *Funding systems and Higher education systems*. OECD
- Todaro (1985) Michael P. Economic Development in the Third World, Longman publishing group
- UNESCO conference (2011), Rethinking Development: Ethics and Social Inclusion, in Mexico City, 17-18 August 2011 <http://www.unesco.org>
- Weber, Luc E, (2003). "Justification and methods of university Evaluation: A European perspective, member of the board European university association. EUA), www.roeti.go.jp/en/events/03022201/paper/weber.pdf